

УДК 821.161.2

ЧАСОПРОСТОРОВА МОДЕЛЬ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ПОЕЗІЇ МИТЦЯ

Білічак О. І.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті проаналізовано філософські категорії часу та простору. Виділено образи часу біологічного, історичного, космічного, календарного, добового, а також виявлено основні уявлення про рух та нерухомість, про співвідношення минулого, теперішнього, майбутнього. З'ясовано індивідуальні риси творчості митця. Розкрито образну специфіку поезії митця через глибинне осягнення художньої мови тексту.

Ключові слова: *категорії часу та простору, біологічний час, історичний час, образне поле, бінарна опозиція.*

Биличак О. И. *Пространственная модель художественного мира поэзии художника. В статье проанализированы философские категории времени и пространства. Выделено образы времени биологического, исторического, космического, календарного, суточного, а также выявлены основные представления о движении и неподвижности, о соотношении прошлого, настоящего, будущего. Выяснено индивидуальные черты творчества художника. Раскрыто образную специфику поэзии художника через глубинное постижение художественного языка текста.*

Ключевые слова: *категории времени и пространства, биологическое время, историческое время, образное поле, бинарная оппозиция.*

Bilichak O. I. *Time and space model of the artistic world of the poet's poetry. In this article the philosophical categories of time and space are analyzed. The images of the biological, historical, space, calendar, daily, and also the basic ideas of motion and fixity, about the correlation of the past, present, future are revealed. The individual traits of creativity of the artist are revealed. The specific character of poetry of the artist through the deep comprehension of the artistic language of the text is revealed. Eugene Pluzhnik portrays the time both historical and personal – with the predominance of the latter. The artist lives in his historical time, painfully experiencing his cruelty and lack of spirituality. For the poet, the historical time is past, fleeting, and alternating.*

The deep philosophical content has a cosmic time. In the lyric of the artist, the key concept of time has a real poetic understanding. The image field of the reference category expands in three directions: the actual time, part of the day, the calendar time. Semantic content of part of the day is expressed through emotional metaphorical images: dawn, morning, day, evening, night. Antithesis morning and evening has a polysemantic character: it is not only youth and maturity, it is a collision of dreams with reality. Note that the semantic center of Pluzhnik's lyrics is the image of days. A semantic palette of days is enriched with metaphorical pictures. The direct connection with the notion of time have categories of past – the future (as a binary opposition). This existential antithesis in all circumstances remains unchanged, eternal.

To consider the time limits of the poetry of the artist is appropriate in connection with the space. The lively dimension of lyrics forms the idea of the temporal spatial boundaries of the universe. Note that space is one of the components of the artistic language, which the composition says. Analysis of spatial orientation allows adequately navigate the artistic world of the artist. The typology of space is multispectral: images of closed and open space, terrestrial and cosmic, actually visible and imaginary.

In Y. Pluzhnik we can observe the presence of all the counted types of space, which play an important role in the creation and construction of a peculiar space, which gradually pass into the transcendent (the one that goes beyond) space or meta-space.

As a conclusion, the time and space model of E. Pluzhnik's poetry artistic world is polysemantic. A wide range of categories comprehension of time and space is realized through the individual author's worldview.

Key words: *time and space categories, biological time, historical time, figurative field, binary opposition.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Лірика Євгена Плужника потребує літературознавчого аналізу ще в одному вимірі – розкриття образної

специфіки поезії митця через глибинне осягнення художньої мови Плужниківського тексту, і на цій основі – твердження про оригінальність індивідуального стилю автора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лірику Євгена Плужника як художньо-філософський феномен досліджує Г. Токмань. У числен-

них публікаціях та монографії «Жар думок Євгена Плузника» (К., 1999) літературознавець визначає особливості світовідчуття поета, характеризує мотиви його лірики, пропонує прочитання філософських проблем. Цікавим видається потрактування поезії Є. Плузника в аспекті екзистенціалізму [1].

Художнього осмислення і тлумачення набувають у ліриці Євгена Плузника філософські категорії *часу* та *простору*. В. Халізов виділяє *образи часу біологічного* (дитинство, юність, зрілість, старість), *історичного* (характеристики зміни епох і поколінь, великих подій у житті суспільства), *космічного* (уявлення про вічність та вселенську історію), *календарного* (зміна пір року, буднів та свят), *добового* (день і ніч, ранок і вечір), а також уявлення про рух і нерухомість, про співвідношення минулого, теперішнього, майбутнього [2]. Останню із названих категорій можна окреслити як *час екзистенційний*.

Мета дослідження – схарактеризувати філософські категорії часу та простору у ліриці Євгена Плузника, що відображають творчу індивідуальність митця через часопросторові координати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Євген Плузника зображує час як історичний, так і особистісний (біографічний за М. Є. Халізовим) – із переважанням останнього. Поет намагається досягнути таємниці часу.

Митець живе у віршах у своєму *історичному часі*, болісно переживаючи його жорстокість і бездуховність. Для поета час історичний – минулий, швидкоплинний, змінний:

Пливають світи, прикуті до орбіт...

Пливають часи – великий чин природи...

Пливають у безвість племена й народи,

Держави, війни, боротьба і гніт... [10,80] –

Значеннєве наповнення образу поглиблюється анафорою «пливають», що вживається стосовно контекстуальних синонімів «племена й народи, / Держави, війни, боротьба і гніт...». Емоційність, схвильованість передають численні паузи. Так, діапазон осмислення історичного часу значно розширюється, набуваючи полісемантичного звучання. Специфіка образу полягає в універсалізмі зображуваного: плин часу «у безвість» зумовлює світопізнавальний характер лірики митця.

Особистісний, суб'єктивний час осмислюється Плузником на тлі «безміру світового» і є художньою проекцією авторського світу:

Але ж зате, коли вечірні тіні

Пролле на землю безмір світовий,

Буває часом – в тихій самотині

Я відчуваю часу літ живий! [10, 85]

Так, спостерігаємо певну послідовність, рух образів, за якого можливе бачення часу власного: вечірні тіні – безмір світовий – тиха самотина – часу літ живий. Тут час широко розімкнений у вічність, узятий у масштабі його безначальності й безконечності. Водночас фіксуємо й цілком інший вимір людського життя – «в тихій самотині». Вза-

ємообумовленість понять «світ» і «я» передбачає вихід на рівень досягнення особистісного часу.

Глибоке філософське наповнення має *космічний час*. Сенсожиттєві значення цієї категорії узагальнюються на рівні вічних істин:

Коли відчую я міцний зв'язок

Між днем біжучим і простором часу,

Такі упевнені стають відразу

Мій кожний порив, кожна думка й крок [10, 42] –

те, що відбулося сьогодні, «біжучого дня», певним чином вплине на майбутнє, на весь «простір часу». Можемо говорити про циклічність часу: перехід від конкретності (день) до невизначеності (космічний час).

У ліриці Є. Плузника ключове поняття часу має реальне поетичне осмислення. *Образне поле* опорної категорії розширюється у трьох напрямках: власне час, частини доби (добовий час), календарний час.

Смислове наповнення категорії *частини доби* (добовий час – за В. Халізовим) виражається через емоційні метафоризовані образи: світанок, ранок, день, вечір, ніч. Так, в уяві читача постає зорова картина ранку:

О ранки! Кінчається зараз

Вино нерозведене ваше! [10, 27]

Візуалізований образ згущується, кристалізується через опосередковане кольорописання. Метафора «вино нерозведене ранків» набуває відтінку таємничості, навіть містичності.

Антитетичним ранкові є образ вечора. У цю пору дня все втрачає чіткість обрисів і форм, стає неокресленим, розпливчастим, невиразним:

І вже вечір вогкий догнив,

І не сплять лиш аптеки... [10, 53]

Вечір, як одна із часових координат, викликає неприємні емоції: вогкість, гниття. Негативно маркований образ, що передає темпоральну характеристику, співвідноситься із рослинним світом. У другому рядку двовірша прослідковуємо зміну чуттєвого наповнення: метафоризація вже не така кристалізована. Тому емоційна напруга спадає.

В іншому контексті образ вечора характеризується позитивною настроєвістю:

Де забарився ти, вечоре милий?

Очі в журбі за тобою,

Груди без тебе спочити не вміли,

Думи юрбою... [11, 237]

Звертання до вечора, як до живої істоти, семантично і стилістично виправдане. Риторична фігура запитання сповільнює думки, акцентуючи увагу на основному. Вечір уявляється ліричному героєві жаданим спочинком. Це та пора дня, коли відпочивають і очі (тіло), і груди (дух). Увечері можна позбутися юрби дум, заглибитись у себе, у своє внутрішнє «я», оцінити вчинене за день, переосмислити відчуте.

Антитеза *ранок і вечір* має полісмісловий характер: це не лише молодість і зрілість; це зіткнення мрій із дійсністю. Семантичний план контрасту співвідноситься із часовими ознаками:

Кинув безсиле – агоні!

Тільки луна, ні душі!

Вигадки ранку мого

Смуток вечірній здушив! [10, 35]

Ранок емоційний, молодий, сповнений різноманітних ідей та вигадок. А вечір – раціональний, зрілий, розважливий. Протистояння завершується на користь вечора, що засвідчує останній рядок строфи. Шлях від ранку до вечора дозволяє прослідкувати часовий обсяг цілого дня.

Зауважимо, що семантичним центром лірики Євгена Плужника є образ *днів*. Елегійний роздум про день суцільний і день прожитий, прагнення припинити емоції і врівноважити з суворою дійсністю свої поривання і бажання позначені мінорним настроєм, філософським прозиранням за межі земного життя. Про «дні» як наскрізний образ поезії митця неодноразово говорили дослідники: М. Жулинський [3], Л. Сकिрда [4], Г. Токмань [5]. Але найдокладніше розглянула філософське наповнення цієї доміанти Г. Токмань. Слушною є думка дослідниці про те, що Є. Плужник створив високохудожній образ «днів» – мистецьке втілення людського існування. «Дні» (1924 р.) – назва його першої збірки, яка в контексті творів, що до неї увійшли, прочитується як існування в предметному світі – бездуховному, жорсткому, часом абсурдному – і водночас «дні» Плужника, завдяки самозаглибленню ліричного суб'єкта, його вірі, спрямовані за межу *actualitas*, в буття. Образ «днів» у поета є багатогранним [5].

Персоніфікований образ «днів», як один із чинників поетового світотвору, несе глибинне емоційне напруження:

Тікає день. Скриплять вози на греблі...

Під чередою стогне оболонь... [10, 38];

Горбив день натомлену спину

Над горбами дахів [10, 31] –

День стомився, він «горбить спину» під тягарем прожитого і «тікає», відчуючи прихід ночі. Крізь семантичний план образів прозирає плинність людського буття. Ліричний герой втомився жити – тому і безсилля перед «днями», і бажання втекти, сховатися, відпочити, щоб не відчувати щоденного болю, того болю, що приносить кожен новий день.

Відокремити людину від її існування неможливо, «дні» – це поєднання суцільного і буттєвісного, людина не може піднятися над своїм існуванням, бо людина – це і є існування [1]. Із цією тезою пов'язана напруга поезії:

Одірвались від днів слова,

В'януть собі по книжках, а у днях –

Мов у темному лісі! [10, 20].

Як бачимо, наслідком «одривання» слів від днів є їх в'ялість, неприродність, слова в такому випадку будуть «книжними», нецікавими, неактуальними. Митець утверджує необхідність міцного зв'язку між словами і днями, бо інакше – «у днях – мов у темному лісі!».

Смислова палітра *днів* збагачується метафоризованими картинками: «початок дня ховається

в світанні» (Дні, 200), «день квітневий точиться» (Ранні вірші, 103). Вони виражають символічне бачення митцем образу «днів». Смислова амплітуда коливається від чуттєвого наповнення до глибоко метафоричного.

Для Є. Плужника «дні» – це матеріал людського життя, зокрема, життя ліричного героя:

... Бо і минулі, і прийдешні дні –

Мов сходи ті, що я по них ступаю,

Де незліченні споминів скарби,

Часів минулих досвід і наука –

Мені єдина певна запорука

Від помилок, що я їх був робив! [10, 42]

Строфа ілюструє екзистенційне наповнення образу «днів». Вони є сходами, що ведуть із минулого у майбутнє. І навпаки – рухатись таким містком можна і в протилежному напрямку, тобто через спогади у минуле. Лише там можливо проаналізувати події, свій досвід. Для митця «наука часів минулих» є «запорукою від помилок».

Антитеза *дня і ночі* (як двох полярних іпостасей життя) розширює часову палітру. Образ *ночі* у Є. Плужника має амбівалентний характер. Так, ніч безпосередньо пов'язана зі станом спокою, сну, внутрішньої рівноваги:

А ніч так спокійно і мудро

До мене схилила чоло... [10, 55].

Інший план образу – ніч як загроза, що викликає емоції страху:

Й раптом ніч розриває на клоччя –

Сміх не сміх і гроза не гроза –

Дика пісня голодна і вовча... [10, 71], –

фіксуємо зміну настроєвих станів. Митець апелює до органів слуху: ми чуємо дикий сміх ночі, її «голодну і вовчу пісню». Ніч така ж несподівана, як і гроза. Читач очікує чогось страшного і зловіщого. «Нічне» світосприйняття гранично загострює відчуття тотальності, неправності. Таким чином, через образи світанку, ранку, дня, вечора, ночі бачимо усвідомлення митцем цінності часу. Тому й простежуємо багатоплановість у семантичному наповненні кожної із цих доміант.

Поліваріантними в емоційно-смисловому звучанні є образи *календарного часу* (назви місяців, пори року) :

Як і закінчене допіру

Порожнє літо... Рад, не рад, –

На лад весінній строїть ліру

Передзимовий листопад... [11, 334] –

надзвичайно місткий чотиривірш: маємо оригінальне поєднання усіх пір року. «Порожнє літо» не має для митця глибинного змісту, тому й функціонує цей образ осібно. Ліричному героєві важливо настроїти ліру «на лад весінній», щоб опинитись згодом у «передзимовому листопаді». Принагідно процитуємо Дж. Тресіддера, який зазначає, що пори року – універсальні символи народження, росту, смерті і відродження, упорядковані цикли природи й людського життя... Весна в західному мистецтві

зображувалась звичайно у вигляді дівчинки чи дівчини із квітнучими гілками... Літо часто зображували у вигляді жінки у вінку із колосся пшениці, яка несе серп... Осінь – жінка із виноградним листям чи китицями винограду, іншими плодами, іноді із рогом достатку... Зима – старець біля вогню чи жінка із непокритою головою на фоні зимового пейзажу [6].

Безпосередній зв'язок із поняттям часу мають категорії *минуле – майбутнє* (як бінарна опозиція). Ця буттєва антитеза за всіх обставин лишається незмінною, вічною:

Минувшину вивчавши, зрозумів

Красу подій, що сталися допіру.

Історіє! З твоїх важких томів

Крізь давнини завісу димно-сіру

Майбутнє дивиться [11, 235] –

Колізія розгортається в межах бінарної опозиції. «Минувшина» на початку строфи в контексті має інші дефініції (історія, давнини завіса). Не можна твердити про різке протиставлення минулого і майбутнього, оскільки «крізь давнини завісу димно-сіру / Майбутнє дивиться». Цей факт універсалізує буттєву антитезу та підтверджує філософський закон єдності й боротьби протилежностей.

Категорії бінарної опозиції *минуле – майбутнє* можуть існувати в художньому тексті й окремо, не втрачаючи при цьому свого чуттєвого наповнення:

І зникнуть десь в минулому насподі

Від людських серць завжди нові ключі... [10, 86] –

навіпаки: несподівані поєднання слів створюють новий цікавий образ. Зазначимо, що уявлення про співвідношення минулого, теперішнього і майбутнього характеризують *час екзистенційний*. У концепції М. Хайдеггера, «час не є. Час має місце. Місце, що вміщує час, визначається категорією близькості. Вона зберігає відкритість простору-часу... Власне час є об'єднуючим три-яким просвітом його протяжності, близькість присутності із теперішнього, того, що здійснюється і майбутнього» [7].

Розглядати часові обшири поезії Євгена Плужника доцільно у зв'язку із *простором*. Буттєвий вимір лірики митця формує уявлення про часопросторові межі світотвору.

О. Лосев вважає, що існує «п'ять типів простору, п'ять типів часу і п'ять типів тілесності: Вогонь (першо-єдине), Світло (розум, ідея), Повітря (Душа, Дух), Земля (софійське тіло), Вода (якість четвертого начала через перших три); вогненне тіло, світлове тіло, повітряне тіло, земляне тіло і водне тіло... Космос можна уявити як систему п'яти (або, краще, безкінечної кількості) просторів і часів» [8]. Зазначимо, що простір – один із компонентів художньої мови, якою говорить твір. Аналіз просторових орієнтацій дозволяє адекватно орієнтуватися в художньому світі митця.

Типологія простору (за В. Халізовим) багатогаспектна: образи простору замкненого і відкритого,

земного й космічного, реально видимого і уявлюваного [9].

У Є. Плужника можемо спостерігати наявність усіх перерахованих видів простору, що відіграють важливу роль у творенні і побудові своєрідного простору, який поступово переходить у трансцендентний (той, що виходить за межі) простір чи то метапростір.

Митець надає перевагу простору *замкненому, кімнатному*:

...Чотири краї невідомого світу –

Це тільки **кімнати чотири стіни!** [11, 289] –

для поета кімната це «невідомий світ», просторові межі якого відкриті, непізнавані. Безмежне розширення простору сягає у підтекст: «Кімната... який необмежений простір!» [11, 289]. Зауважимо, що «чотири стіни» кімнати мають форму *квадрата*, який (на думку Дж. Тресіддера) є «давнім знаком землі, що має велике значення в символічних системах Індії та Китаю. Являє собою ще один різновид емблематичного зображення чотирьох сторін світу... Є символом постійності, безпечності, *рівноваги* (підкреслення наше. – М.Л.), божественної участі у створенні світу, пропорційності, обмеження, моральних прагнень... У багатьох культурах квадрат – емблема ідеального міста, побудованого на віки, – символ, оснований на «міцності» чотирьох стін, на противагу круглим підвалинам недовговічної кочової юрти».

Внутрішня замкнутість у собі, самотність, «стишеність» є маркерами образу-домінанти *квадрата*:

Дві паралелі, два меридіани –

І от квадрат. Живи. Твори. Вмирай.

Тут тверді тінь. Тут, трепетний і тьмянний

Замкнувся світ. Тут – Тігр, Євфрат і Рай

[11, 290] –

митець «креслить» квадрат разом із читачем, унаочнюючи картину кольоровідтінками («тут тверді тінь», світ «трепетний та тьмянний»), що дає змогу реально уявити зображення.

Для Є. Плужника уміння «всесвіт слухати з кімнати» [11, 279] – ознака багатого внутрішнього світу особистості. Семантика цієї образної структури має на меті пріоритетність перебування ліричного героя у замкнутому просторі. Тенденція до внутрішньої рефлексивності універсалізується через усвідомлення можливості «всесвіт слухати з кімнати».

Навіть відкритий простір у поета позначений певним обмеженням у розмірі:

Всю порожнечу потойбічних сфер,

Весь безмір світотвору невеличкий... [11, 281]

Образ ірраціональний, незбагнений, таємничий. Художнє тлумачення простору конденсоване, згущене. Значеннєве наповнення домінанти характеризується антитетичністю («безмір... невеличкий») як принципом світосприйняття митця.

Уявлення про віддаленість просторових меж формує домінанту *небо*. Навколо цього образу

виникають такі художні структури: «латка осіннього неба» [10, 16], «неба хмарний темний кужіль» [10, 6]. Більш експресивного звучання набуває слово *обрій*: контекст розширює межі функціонування образу. Враховуючи специфічну побудову строфи, семантичний дескриптор доміанти поглиблює своє значення наповнення:

Здається, знову буде недорід
Земля без снігу, а морози добрі.

Зблід

Обрій ... [10, 34]

нечіткість, розмитість обрію змінює сприйняття зовнішнього світу. Так, асоціативно у підсвідомості реципієнта виникає натяк на простір інший, неземний. Далі натяк переростає в реальність чи то ірреальність:

Мені з очей **далекий обрій зник,**

А **обрій близький** залишає брами... [10, 92] – як бачимо, в межах категорії обрій виникає бінарна опозиція *далекий обрій – обрій близький*. Обрій визначає межі поетового світотвору. Бутте-

вісний вимір лірики параболічно розширюється у часі та просторі. Як наслідок – шлях до істини лежить через розуміння світу.

Постійне прагнення пізнати світ і людину в ньому універсалізується митцем. Звідси – замилювання, зачудування світом. Багатосмислове навантаження доміанти *світ* позначене виключно індивідуальними, рефлексивними, емоційно настроєвими категоріями авторського судження:

Для того ж в кожнім стогоні лови

Початок ще нечуваних мелодій,

Натяк на світ воїстину новий,

Прекрасний так, що й уявити годі! [10, 85]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, часопросторова модель художнього світу поезії Є.Плужника полісемантична, поліваріантна. Широкий діапазон осмислення категорій часу (власне часу, добового і календарного) і простору (замкненого і відкритого, земного й космічного, реального видимого і уявлюваного) реалізується через індивідуально-авторське світорозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Токмань Г. Л. Жар думок Євгена Плужника: Лірика як художньо-філософський феномен. Київ: 1999. 163 с.
2. Хализев В. Е. Теория литературы: Учебник. – 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. шк., 2002. 437 с.
3. Жулинський М. Г. Євген Плужник (1898 - 1936). Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / М. Г. Жулинський. Київ: Дніпро, 1990. С. 316 – 330.
4. Скирда Л. М. Євген Плужник: Нарис життя і творчості. Київ.: Дніпро, 1989. 151 с.
5. Токмань Г. Л. «Дні» Є. Плужника: художній образ і філософія. Дзвін. 1998. №11-12. С. 138–141.
6. Тресиддер Дж. Словарь символов / Пер. с англ. С. Палько. Москва: ФАИР-Пресс, 2001. 448 с.
7. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. Москва: Республика, 1993. 447 с.
8. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. – Москва: Политиздат, 1991. 525с.
9. Хализев В. Е. Теория литературы: Учебник. – 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. шк., 2002. 437 с.
10. Плужник Є. Дні: [лірика]. — Київ: Глобус, 1926. 96 с.
11. Євген Плужник. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1988. 415с.